

מסע ארוך אל תוך הנפש*

מאת צ. ישי

העוקב אחרי יצירתו של ישראל אלירז, עומד משתאה נוכח הגיון שבסוגי יצירתו. החל מסיפורת (שני רומנים וספר סיפורים קצרים), ששה מחזות, תסכיתי רדיו, ולאחרונה כתב גם ליבריות לאופרות, שהעמידהו במרכז זרקורי ההצלחה של במות האופרה המכובדות בעולם: המבורג, מינכן וניו-יורק. אלירז הצליח להעלות את הליבריה לדרגה של מסר פיוטי-ספרותי ואידיאי העומד כערך בפני עצמו.

לאחרונה ראה אור ספרו „מסע“ העומד אף בסימן הגיון והשינוי כהשוואה לשני הרומנים הקודמים שלו („נדנדות פח“ שזכה בפרס אקרים ב-1963 ו„קייץ של זהב“). נראה שב„מסע“ השתחרר אלירז מן הסגנון של... עצמו והוא חופשי, משחרר, קולח ושוטף ללא מוסרות, ללא מוסכמות וללא הניסוחים המאופקים והעצורים שבספריו הקודמים. השיחרור מתבטא גם בגישה האינטרוס-פקטיבית בה בחר הפעם המצרפת אותו אל גלריה של יוצרים שהצליחו להפוך מוטיבים אוטוביוגרפיים ליצירות צרופה כשכל פרט, ואפילו הטריביאלי ביותר (כמו תיאור סודות המטבח הבאוארי או דיאלוג של ארוחת בוקר), מצליח לבנות עולם שלם. רוב הרשמים החיצוניים מתאחים עם מערכת-חוויות פנימית של הסופר, ואם נוסיף לכך את השזירה הקשירה של עבר עם הווה התקבל שלימות אחת של זמן היוצר גם שלימות של חוויה.

אובייקטיבית, ניתנת עלילת הספר למיצוי במשפט או שניים. הגבור, שהוא הסופר והאני המספר, נשלח מטעם מוסד רשמי ישראלי להשתתף בוועידת סופרים המתקיימת בברלין שבגרמניה המערבית. לאחר סיום הוועידה מארח אותו היוזר הגרמני של הוועידה בביתו שבבוואריה. משם נוסע הסופר לעיירת קייט באיטליה וחזרה ארצה. על רקע זה נרקמת מסכת הסיפור ללא עמוּד-שידור עלילתי, אלא תוך צלילה אינטנסיבית לתוך אישיותו המורכבת של המספר כשעולם הרשמים החיצוני, המקומות והאנשים השונים (חשובים ובלתי חשובים), הנוף הטבעי והנוף האנושי בגרמניה ועיירת קייט באיטליה מעלים את עולם החוויות הנעוצות בעברו המתוסכל של הסופר.

אחד ההישגים הבולטים ב„מסע“ נעוץ בעובדה שאלירז לא התפתה לטפל באירועים ההיסטוריים דרך הפריזמה הטראומתית של השואה. נהפוך הוא, למרות שהוועידה מתקיימת למרבית האירונים בבירת הרייך השלישי מסתייע אלירז רק במערכת של רמזים דקים ועדינים כדי לשקף את העבר המחריד שההווה אינו משוחרר ממנו. למרות ההתעלמות החיצונית מתודעת השואה נוצרת עימות מדהים וחשבון-נפש הרבה יותר נוקב מאשר „הטיפול הישיר“ שנקטו סופרים הרבה בנושא. גרמניה והגרמנים של היום משתקפים בכירור מול ישראל והישראלים של היום. שכן, מיטען הזכרונות וההרהורים של הגיבור אינם מניחים לו לשגות. לכן כל המראות משם מתעמתים באופן חריף עם המראות שבכאן. מול תיאורי הנוף הגרמניים הבאורים — גופים ירוקים של שלווה פסטוראלית: יערות, אגמים, נהרות, אכרים, ירק ופריחה לכל מלוא העין — מעלה הסופר לעומתם באופן מודע הרים קרחים, מדבר, מעינות, צחיחות, חום — וכל המאפיין את גופי ישראל על כל סמליהם.

או ברלין, השליווה, השביעה, המשוקמת להפליא עם קצב-חיים חסר-דאגות ושיגרה המעוררת קנאה. אפילו וועידת הסופרים המתקיימת בה אינה חורגת מהתחום האינסלקטואלי הקר, השיגרת, המייגע והרצוף סיסמות מתחסדות. נדמה שהאירוע יוצא-הדופן היחיד בוועידה אינו נאווה של הסופר, אלא נאווה של נציג אפריקה השחורה, המנצל את הבמה להשמעת הערות אנטישמיות דוקא בברלין (איזה צירוף אירוני).

אירוע יוצא-דופן אחר מחוץ לכתלי הוועידה אינו אלא מיבצע של ליכלוך קירות בסיסמות של חבורת נערים גרמנית המתיימרת לבטא „מחאה חברתית“, וזוהי האדווה היחידה שעל פני רוגע הבריאות, הדשינות והשלווה.

* בעיקבות „מסע“ לישראל אלירז, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 219 עמ', 1976.

מעולם הנודע אתה מסליג אל עולם המבוגרים שנדמה לך כאילו המלחמה פסחה עליהם ולא הותירה בהם שום עיקבות או צלקת . . . גם זיהים מתנהלים כסימן של שיגרה שביעה כשהבעיות העיקריות מתמקדות בסודות המטבח הבאורי, בגובה העוגות, בבעיית הציידים החדשים שאינם שומרים על כללי הצייד או בהתפעלות מהחזירה הוולדנית.

בעולם זה מתארח אלירז אצל יריר הועידה והוא מצליח לרקום את כל האווירה המתלווה לאותו אירוח המתמקד ב . . . ארוחות, טיולים, ו . . . שכיבה מסעירה עם אורסולה הגרמניה היפה הנשואה. מוטב לפסוח על כל התיאורים המיוחדים והצבעוניים ונסתפק דווקא בתיאור טריביאלי ביותר כדי לשקף דרכו את הקפה שלאחר ארוחת הבוקר בבית המארח הנדיב בבאוריית.

„קפה?”

„עוד?”

„אז תה.”

„הו, כן תודה.”

„עם סוכר או דבש?”

„בלי.”

„גם לימון.”

„כן, מצרין?”

„הויפה, זיהר.”

„תורה אורסולה.”

דרך תיאור טריביאלי זה, כרבים אחרים בספר מתכוון אלירז לשקף את: העלווה הזאת, שדבר אינו מתחייב להתרחש בה, הנפי יד המחולקים ברכות באויר, הימים הריקים הללו, בו אינך מעדיף אירוע אחד על פני אירוע אחר, על כל אלה מנצח כמובן המארח הגרמני הנדיב מולר שאפילו אביו הספיק למות עוד לפני המלחמה . . . (שם עמ' 111).

מול כל אלה מעמיד אלירז בצורה „טבעית” ביותר את האנטיתזה המחלטת ונראה שכאן טמון הישגו העיקרי הגדול משום שכאן רוקם אלירז את כל המאפיינים של חברה במצור, חברה במלחמה הנמצאת במצב של התכלות מתמדת. מכאן גם אוירת המלחמות, מילואים, ובתוך זה ויכוחים נוקבים וסוערים על דמותו הרחנית של הישראלי. עקבות האימים של השואה בולטים לצערנו הרב רק כאן, הסנוצחים האמיתיים רק כאן, הכל בסימן של פגימה, הכל שסוע וכאילו אינו ניתן לשיקום, מכל מקום השיקום עוד רחוק רחוק:

אם חוק הוא כי אב מנחיל את בנו ובן נחל את אביו, הנה בארצי המדחמה משבשת את חוקי הטבע ואין משפחה שלא הוטל בה פגם . . . ספרתי על דודי שנסע לאמריקה לאחר שפורעים שפכו את עינו בשלושים תשע ועל דודי האחר שנשרף במכוניתו בדרך אל הר שקוראים לו הר הצופים ועל שניים מבני דודי השלישי שנהרגו במצור ירושלים. שוב נענעו לי בראשם חזרו אל החזירה שהמלסטוניה קלות . . . (שם עמ' 110).

אין צריך לומר ששום דיאלוג אמיתי לא נוצר בין הסופר ובין מארחיו הגרמניים והם מעמיקים את הניכור ומגבירים את הרגשת הבחילה המתבטאת בהקאות חזרות ונישנות.

מול המארח הגרמני המבוגר, האינטלקטואל הבריא, המדושן, הנתנתן שהמלחמה לא הותירה בו שום צלקות, עומד הסופר הגבור כשהוא פצוע ומצולק. הפגיעה היא מאחת המלחמות האחרונות והצלקת שבה ומציקה לו לעתים רחוקות ונוטלת ממנו את שמחת חייו, שכן אינו מסוגל ליהנות מכל המזומן לרבות ארוחות גרמניות דשינות אותן הוא מקיא בבחילה. הגבור כמובן אינו רק פצוע פיזית, אלא בעיקר פגיעה נפשית מורכבת ומסובכת שאחזר הגורמים העיקריים לה מתמקד בבריחתה של אשתו הצעירה ואהובתו מימי עם מישהו אחר. על רקע זה עולה גם פרשת יחסיו עם כל מיני נשים אחרות אלא שמימי זעקת מכל שורה, מכל תיאור של הספר ומכל חדר בלבו של הסופר. על מימי עצמה אין תיאורים רבים אולם מכל המתואר מסתבר שמימי אף היא דמות מורכבת ביותר ומסובכת, בניגוד משוער וכולט לבריאותה הנמשית והגופנית של אורסולה הגרמנית

מסע ארוך אל תוך הנפש / סוף מעמוד 82

הגאה המתמכרת לאהבה גופנית שלימה נחצת וסוערת עם הסופר. עובדה היותה נשואה אינה יוצר לדידה שום תסביכים, מעצורים או רגשי אשמה החל פשוט וחלק. כאן מסתיימת לה גם פרשת גרמניה הסופר לוקח לעצמו "פסק זמן" בעירה איטלקית ובאירה ים-תיכונית כדי לשוב לאותו חשבון-נפש שלמעשה לא יסתיים גם לכישושלם המסע. יכול שיש לו לסופר לאן לשוב, היינו לישראל, אך אין לו אל מי לשוב, שכן אותה מימי היא בבחינת אבידה עולמית וכאן מן הראוי גם למצות את רין הביקורת בכל הכרוך במימי שעל דמותה מרמו הסופר בלבד, מראשית הספר ועד סופו, ובכך מעורר ציפיות מרובות וגדולות בקורא, המצפה שדמות זו תחשף ותצדיק את השפעתה העצומה על חייו של הסופר. דא עקא שאין ציפיות אלה מתממשות, ומימי נשארתי במישורי התיאור החיצוני והאינסורמאטיבי בלבד, לכל היותר על הקורא להשתכנע ולהאמין לסופר שמימי היא דמות מורכבת ומסובכת לא פחות מן הדמות של הסופר עצמו. החמצה זו מצערת במיוחד ובולטת במיוחד על רקע ההצלחה של הסופר לחשוף את עצמו בצורה אכזרית ונדירה ההופכת את הספר לאחד הדוקומנטים הפסיכולוגיים המעניינים ביותר בספרות העברית החדשה.

עם סיום הקריאה בספר, מסתבר שהמסע אינו אלא בריחה מן המציאות שפצעה מעכה ופוררה את זיהותו של הסופר והביאתהו אל סף משבר האכזבה והומיים. דא עקא שהרגשה האכזבה רק מתעצמת תוך כדי המסע המגביר את תסכולו ויאושו. אלירז עשה בספר זה שימוש בשני מוטיבים: מוטיב היציאה ומוטיב השיבה העומדים לה לספרות מאז הומירוס ועד עגנון בימינו. אדיסיאוס ואנשיו השבים לאתיקה אחרי נדודיהם מוצאים הוויה שונה בתכלית משהשאיירו והמסקנות ברורות. עגנון החוזר לעיירת מולדתו ("אורח נטה ללון") מוצא אותה הרוסה ושונה והאלגיה המבצבצת מכל רף ודף מעידה על עוצמת האסון. דומה שהאלגיה אצל אלירז נוגעת ללב במיוחד דווקא משום שההוויה אליה חוזר אחרי המסע נשארת גלא שיוני, אותה הוויה דחוסה ולוחצת היא למעשה חזרה סיופית כמעט אל אותו עולם ממנו נמלט. לא זו בלבד שהסופר לא נשע מן המסע אלא רק הגביר את מבוכת תעיתו.

עכשו איני יודע למוד את הנוסע, לראות כמה רחבו וכמה תהומו, נעשה לי נס או חלוט ונתארכה הדרך. השב ממנה והמסע בתוכו הוא לא יחדל לתעות בו . . .

הרגשת היאש מסתיימת בקולות ענות דקים של פעמונים קטנים שיוסימו לזמזם ולנקר את ראייתו של הסופר :

גם לאחר ימים רבים עוד תעלה באזני מנגינת הפעמונים הקטנים שהיו תלויים מעשה רקמה, מטביב לסוכך המרכבה הרפוד בקטיפה ארגונית מטולא בפטי כסף, והם מתענבלים בקצב צניפותו הקלה של הסוס המקתש אל עבר תחנת הרכבת . . .

